
Ecocide in Armed Conflicts (Case Study: Russia-Ukraine War)

Sharareh Abtahi

Ph.D. Graduate in Public International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom,
Iran .Email: shararehabetahi@yahoo.com

Abstract

Armed conflict between Russia and Ukraine is one of the most prominent contemporary examples of the environmental impacts of armed conflict, due to the extent and nature of the damage to the environment. Although Russia and Ukraine are not members of the Rome Statute of the International Criminal Court, Ukraine accepted the court's jurisdiction over its territory through official declarations in 2014 and 2015. This laid the groundwork for the criminal prosecution of the Russian president by the court and laid the legal basis for the possible prosecution of environmental crimes in armed conflicts. The report examines the legal basis for prosecuting environmental damage caused by the Ukrainian war, in view of the acceptance of the jurisdiction of the International Criminal Court by Ukraine. The question also arises whether the widespread or deliberate destruction of the environment in this war meets the criteria for war crimes specified in Article 8 of the Rome Statute. In addition, it considers whether harm can be classified as ecocide under new concepts of international criminal liability. The article also addresses the patterns, limitations, and obligations that international humanitarian law imposes to protect the environment in armed conflict and how these regulations apply to the situation in Ukraine. Despite conceptual gaps and proven challenges within the existing framework, the research findings show that a significant proportion of environmental damage in the Ukrainian war is aligned with the material, psychological, and contextual elements of environmentally related war crimes. The paper concludes by proposing solutions to enhance international guarantees and support amendments to existing regulations.

keywords: ecocide, armed conflict, Russia, Ukraine, International Criminal Law, environment.

Accepted: 2026-05-15
Article Type: Research Paper

Published by Hazrat-e Masoumeh University
doi: 10.22034/jlia.2026.2083906.1040

بومزدایی (اکوساید) در مخاصمات مسلحانه (مطالعه موردی جنگ روسیه و اوکراین)*

شراره ابطحی

دانش آموخته دکتری حقوق بین الملل عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

رایانامه نویسنده مسئول: shararehbtahi@yahoo.com

چکیده

درگیری مسلحانه روسیه و اوکراین، با توجه به گستره و ماهیت خسارات وارده بر محیط زیست، یکی از برجسته ترین نمونه های معاصر آثار محیط زیستی مخاصمات مسلحانه است. با وجود عدم عضویت روسیه و اوکراین در اساسنامه رم دیوان کیفری بین المللی، اوکراین طی دو اعلامیه رسمی در سال های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۵ صلاحیت دیوان را نسبت به قلمرو خود پذیرفت؛ امری که زمینه صدور قرار جلب رئیس جمهور روسیه را نیز فراهم ساخت. این واقعیت، مبنای حقوقی مهمی برای امکان تعقیب جنایات محیط زیستی ادعایی در این مخاصمه ایجاد کرده است. مقاله حاضر با تحلیل چارچوب حقوق بین الملل بشردوستانه، حقوق بین الملل محیط زیست، رویه دیوان کیفری بین المللی و نمونه های تاریخی همچون آتش زدن چاه های نفت کویت توسط عراق (۱۹۹۱)، به بررسی این پرسش ها می پردازد که با توجه به پذیرش صلاحیت دیوان کیفری بین المللی از سوی اوکراین، چه مبنای حقوقی برای تعقیب خسارات محیط زیستی ناشی از جنگ اوکراین وجود دارد؟ آیا تخریب گسترده یا عمدی محیط زیست در این جنگ با عناصر جنایت جنگی مندرج در ماده ۸ اساسنامه رم انطباق دارد؟ آیا خسارات وارد شده می توانند واجد ویژگی های بومزدایی (اکوساید) در قالب مفاهیم نوین مسئولیت کیفری بین المللی باشند؟ حقوق بین الملل بشردوستانه چه الگوها، محدودیت ها و تعهداتی را در خصوص حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه مقرر کرده و این مقررات چگونه بر وضعیت اوکراین قابل اعمال اند؟ یافته های تحقیق نشان می دهد که با وجود خلأهای مفهومی و چالش های اثباتی در چارچوب موجود، بخش مهمی از خسارات محیط زیستی، جنگ اوکراین قابلیت انطباق با عناصر مادی، روانی و زمینه ای جنایات جنگی مرتبط با محیط زیست را دارد. همچنین، مقاله راهکارهایی برای تقویت ضمانت اجرای بین المللی و لزوم بازنگری در مقررات موجود ارائه می کند.

واژگان کلیدی: بومزدایی، اکوساید، مخاصمه مسلحانه، روسیه، اوکراین، حقوق بین الملل کیفری، محیط زیست.

مقدمه

درگیری بین روسیه و اوکراین، با وجود اینکه از نظر گستره جهانی به اندازه برخی دیگر از جنگ‌ها بزرگ نیست، در سال‌های اخیر یکی از معدود درگیری‌های خشونت‌آمیز در قلب اروپا بوده است که برای مدت طولانی در معرض توجه عمومی قرار داشته. با این حال، تأثیر این جنگ بر محیط زیست غالباً نادیده گرفته می‌شود، زیرا تمرکز بیشتر بر تلفات انسانی است. این غفلت در حالی رخ می‌دهد که انسان‌ها و محیط زیست به‌طور مستقیم به هم وابسته‌اند، و آسیب به طبیعت در نهایت به ضرر انسان‌ها نیز منجر می‌شود.

نگرانی درباره آسیب‌های محیط زیستی ناشی از جنگ مسئله‌ای تازه نیست. اتحاد جماهیر شوروی پیش از این با فاجعه‌هایی مانند حادثه هسته‌ای چرنوبیل^۱ در سال ۱۹۸۶ مواجه شده بود، که باعث شد بسیاری از دانشمندان هشدار دهند که چنین رویدادهایی توجهات را به خطرات بالقوه درگیری‌های هسته‌ای معطوف می‌کند. هرچند تهدید جنگ هسته‌ای از آن زمان کاهش یافته، اما آسیب‌های محیط زیستی ناشی از درگیری‌های نظامی سنتی همچنان ادامه دارد و کمتر مورد بررسی حقوقی قرار می‌گیرد.

یکی از شاخص‌ترین نمونه‌های خسارات محیط‌زیستی مرتبط با مخاصمات مسلحانه، آتش‌زدن بیش از ۷۰۰ چاه نفت کویت توسط نیروهای عراق در جریان جنگ ۱۹۹۱ است. آتش‌سوزی‌هایی که در ژانویه و فوریه ۱۹۹۱ آغاز شد. اولین آتش‌سوزی چاه در اوایل آوریل ۱۹۹۱ و آخرین چاه در ۶ نوامبر ۱۹۹۱ خاموش شد. این اقدام موجب انتشار گسترده مواد سمی، آلودگی هوا، نابودی خاک، تخریب آب‌های زیرزمینی و مرگ‌ومیر گسترده حیات‌وحش شد. تحلیل‌های حقوقی پس از این رخداد، نقش مهمی در شکل‌گیری ادبیات حفاظت از محیط‌زیست در زمان جنگ ایفا کرد و به توسعه اسناد بین‌المللی و رویه‌های مربوط به مسئولیت دولت‌ها انجامید. مقایسه وضعیت اوکراین با نمونه کویت نشان می‌دهد که خسارات محیط‌زیستی جنگ معاصر نیز از لحاظ ماهیت، شدت و آثار بلندمدت، قابل بررسی در قالب جنایات جنگی است.

این نوع تخریب عمدی محیط زیست انسانی و غیرانسانی، به عنوان بخشی از راهبرد زمین سوخته، هنگام عقب‌نشینی از کویت بود. سیاست زمین سوخته^۲ یک راهبرد (استراتژی) نظامی است که به معنی از بین بردن تمامی منابع در دسترس نیروی دشمن است. ممکن است این سیاست در مورد نیروی مهاجمی اعمال گردد که در زمین خودی در حال پیشروی است. از این استراتژی در جنگ جهانی دوم و جنگ داخلی آمریکا هم استفاده شده است. بر

^۱ Chernobyl Accident 1986

^۲ scorched-earth policy

طبق ماده ۵۴ کنوانسیون ژنو از بین بردن ذخیره غذایی غیرنظامیان مناطق درگیری ممنوع است.^۱ منطقه سنجار^۲ در عراق یکی از خشک‌ترین مناطق جهان برای کشاورزی است. تخریب چاه‌های معد برای آبیاری در منطقه، توسط داعش پیامدهای گسترده‌ای داشته است. در عین حال، از بین بردن اموال دشمن که برای ضرورت نظامی لازم نیست، جنایت جنگی است. چنین اقداماتی همچنین ممکن است جنایت علیه بشریت باشد که ایزدی‌ها و دیگر جوامع روستایی در عراق را مورد هدف قرار داده بود. با توجه به اینکه یک تیم تحقیقاتی سازمان ملل از قبل مدارک جنایات داعش در عراق را جمع‌آوری کرد. تلاش‌ها برای مسئول قلمداد نمودن داعش در برابر جنایات ارتكابی طبق قواعد و مقررات بین‌المللی، در صورت وجود شواهد کافی شامل این جنایات خاص نیز می‌شو. ^۳ جنگ ۹ ساله در سوریه باعث آشفستگی و بدبختی مردم آن کشور شده است. میلیون‌ها نفر آواره، صدها هزار نفر کشته، تعداد زیادی زخمی و کشور سوریه نیز ویران شده است. جنگ در مناطق شهری، صنعتی و کشاورزی ردپایی از تخریب محیط زیست برجای گذاشته است که برای چندین دهه باقی خواهد ماند. پکس^۴، یکی از سازمان‌های صلح در هلند در سال ۲۰۱۵، مطالعه‌ای درباره ابعاد محیط زیستی مخاصمات مسلحانه در سوریه و به دنبال آن «زمین و زندگی‌های سوخته» که تحلیلی ماهواره‌ای در مورد افزایش صنعت پالایش نفت در دیرالزور است در سال ۲۰۱۶ منتشر کرده است. مناطق جنگلی اصلی سوریه در غرب این کشور قرار دارد و در طول ۹ سال گذشته به شدت تحت تاثیر قرار گرفته است. این امر عمدتاً ناشی از قطع درختان برای تولید هیزم بوده و آتش‌سوزی جنگل‌ها و تخریب عمدی نیز برای هدف قرار دادن گروه‌های مسلح مخفی شده در جنگل انجام گرفته است.^۵ در کلمبیا، پس از امضای توافق‌نامه صلح، خلاء نهادی و فقدان حاکمیت در سرزمین‌هایی است که بیشترین آسیب را متحمل شده‌اند. در خلاء حاکمیتی، افزایش بی‌سابقه قطع غیرقانونی درختان، غصب زمین، و استخراج غیرقانونی طلا، و همچنین ادامه کشت کوکائین از جمله معضلات و چالش‌های ناشی از مخاصمات مسلحانه است. به عنوان مثال، در ۳۱ منطقه از ۳۹ منطقه حفاظت شده کلمبیا پس از توافق صلح شاهد افزایش جنگل‌زدایی بوده‌اند.^۶ کشاورزی رگ حیات اقتصاد و فرهنگ یمن است. بسیاری از عناصر

^۱ Protocol I Additional to the Geneva Convention, 1977". Deoxy.org. 1954- 05-14. Retrieved 2011.

^۲ Sinjar

^۳ <https://www.amnesty.org/en/documents/mde14/9510/2018/en/۱۴۰۳> تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

^۴ PAX

^۵ <https://www.paxforpeace.nl/publications/all-publications/amidst-the-debris>

<https://www.paxforpeace.nl/publications/all-publications/scorched-earth-and-charred-lives> تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

^۶ <https://www.dejusticia.org/column/el-invisible-acaparamiento-de-tierras/>

<https://es.mongabay.com/2018/08/acaparamiento-de-tierras-colombia-estrategias-gobierno/>

<https://www.tni.org/en/article/territorial-peace-and-land-grabbing-in-colombia>

<https://doi.org/10.1038/s41598-020-61861-y>

<https://www.minambiente.gov.co/index.php/۱۴۰۳> تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

زیرساخت کشاورزی که برای بقای جامعه ضروری است، در جریان مخاصمات یمن آسیب دیده است. آفات کشاورزی، مانند ملخ، به دلیل ترکیبی از ضعف حاکمیت، ناامنی و بارندگی بالاتر از حد متوسط، شکوفا شده‌اند.^۱

در سال ۲۰۱۴ مدت‌ها قبل از شروع جنگ روسیه و اوکراین، منطقه تولید زغال‌سنگ دونباس یکی از مهم‌ترین مناطق صنعتی امپراتوری روسیه، اتحاد جماهیر شوروی سابق و سپس اوکراین مستقل بود. در آغاز مخاصمه مسلحانه بین فدراسیون روسیه و اوکراین، این منطقه میزبان هزاران تاسیسات صنعتی، از جمله ۱۳۰ تاسیسات سنگین مانند ذوب فلزات یا تولید مواد شیمیایی بود. صنایع سنگین در منطقه دونباس به شدت تحت تاثیر این مخاصمات قرار گرفت. عواملی از جمله خود جنگ، مشکلاتی در تامین مواد خام، آب و انرژی پدید آورد.^۲

مخاصمه مسلحانه غزه بین اسرائیل و جنبش آزادی بخش حماس نیز که از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ آغاز شد، شدیدترین و فجیع‌ترین آثار محیط زیستی و انسانی را در پی داشته است، همانگونه که تجاوز و حمله عامدانه ۲۰۲۶ میلادی ایالات متحده آمریکا و رژیم اشغال‌گر اسرائیل به مخازن نفت تهران و کرج سبب انفجار گسترده و محصور شدن تهران در انواع آلودگی‌های محیط زیستی ناشی از آن شد و مصداق بارز وقوع اکوساید (بوم‌زدایی) یا به بیان دیگر، تخریب شدید، بلندمدت و پایدار محیط زیست به وقوع پیوست. این اقدامات در کنار هدف قراردادن غیرنظامیان، کودکان، زنان و زیرساخت‌های کشور ایران، مرتکبان را به جنایتکاران جنگی مبدل نموده است.

در باب جرم‌انگاری بین‌المللی تخریب گسترده محیط زیست در زمان جنگ، کنوانسیون انمود^۳ (کنوانسیون منع استفاده نظامی یا هرگونه استفاده خصمانه از تکنیک‌های تغییردهنده محیط زیست) و مواد ۳۵ و ۵۵ پروتکل اول کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹، سه آستانه را برای آثار به کارگیری از سلاح و آسیب به محیط زیست در نظر گرفته‌اند.^۴

در کنوانسیون انمود سه آستانه یادشده با (،) به کار رفته درحالی که در مواد پروتکل اول با (و) ذکر شده است، بنابراین کنوانسیون انمود هر سه آستانه را همزمان لازم ندانسته است، لذا از این جهت مناسب تر است. پروتکل اول، یکسال

^۱ تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳ <https://ceobs.org/yemens-agriculture-in-distress>

^۲ <https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/362566>

<https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/445366>

<https://greenpost.ua/news/podvijne-peklo-avdiyivskogo-koksohimu-budni-pryfrontovogo-pidpryemstva-i351>

<http://www.ecoplatform.org/blog/press-tour-and-workshop-on-environmental-journalism-environmentalists-and-journalists-together-visited-the-donbass-enterprise>

تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳ <https://greenpost.ua/news/smertelni-ozera-donbasu-i2462>

^۳ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)

^۴ گسترده بودن یا گستردگی؛ مساحت چند صد کیلومتر را دربرمی‌گیرد. ۲. پایداری، ماندگاری و مانایی (درازمدت)؛ در یک دوره زمانی چندماهه یا یک فصل، به لحاظ عرفی ۳ یا ۴ ماه است. ۳. شدت؛ منظور از شدت، اختلال قابل توجه بر حیات انسان، منابع طبیعی و سایرگونه‌ها می‌شود.

پس از کنوانسیون انمود، با همکاری دولت سوئیس و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ تنظیم شده است. قابل توجه است که دو رویکرد انسان‌محوری و زیست‌محوری را درسند گنجانیده‌اند.

بند ۴ قسمت ب ماده ۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی درباب جرم انگاری بوم‌زدایی در زمان جنگ مقرر نموده است که انجام عمدی حمله‌ای با علم به این که چنین حمله‌ای باعث تلفات جانی یا آسیب به غیرنظامیان یا خسارت به اهداف غیرنظامی یا آسیب گسترده، درازمدت و شدید به محیط زیست خواهد شد و آشکارا نسبت به مجموعه فایده‌نظامی ملموس و مستقیم^۱ مورد انتظار از آن بیش از اندازه است (شریعت باقری، ۱۳۸۶: ۱۱ و ۱۲).

تاکنون دوازده کشور در قوانین اساسی و کیفری خود، بوم‌زدایی را تحت عناوین بوم‌زدایی، جنایات علیه بشریت و آلودگی محیط‌زیست طبیعی جرم‌انگاری کرده‌اند. فدراسیون روسیه و اوکراین از جمله کشورهایی هستند که در حقوق ملی خود، بوم‌زدایی را جرم‌انگاری نموده‌اند. روسیه و اوکراین عضو دیوان کیفری بین‌المللی نیستند تا صلاحیت رسیدگی به جنایات ارتکاب یافته توسط روسیه به طور خودکار داده شود. با این حال، در سال ۲۰۱۵ اوکراین صلاحیت رسیدگی به جنایات علیه بشریت و جنایات جنگی را به دیوان کیفری بین‌المللی اعطا نموده است (شی و همکاران، ۲۰۲۱) (ژانگ و همکاران، ۲۰۲۲) (اکینز و زنگلیس، ۲۰۲۱).

در بسیاری از موارد، طبیعت به عنوان قربانی جنگ شناخته نمی‌شود. در حالی که مردان، زنان، کودکان، حیوانات و گیاهان در جریان جنگ‌ها کشته می‌شوند، تخریب طبیعت به عنوان یک قربانی مستقیم در نظر گرفته نمی‌شود. این مقاله به بررسی دو پرسش اساسی می‌پردازد: آیا درگیری اوکراین از سال ۲۰۲۲ به طور قابل توجهی به محیط زیست آسیب زده است؟ و در صورت مثبت بودن، چه پیامدهایی دارد؟ بنابراین، با توجه به تداوم جنگ‌ها، ضروری است که بحث جرم‌انگاری «بوم‌زدایی» (اکوساید) در مقررات کیفری بین‌المللی مطرح شود.

گستره جرایم محیط زیستی (از آسیب‌های جزئی تا بوم‌زدایی در مخاصمات مسلحانه)

جرایم محیط زیستی به طور معمول به عنوان یک طیف تعریف می‌شود که از تعاریف دقیق قانونی تا دیدگاه‌های آسیب گسترده تر را شامل می‌شود (بریکنل^۲، ۲۰۱۰: ۴).^۳ موضوعات قانونی مانع از آن نمی‌شود که جرم‌شناسان انواع خاصی از فعالیت‌های مضر محیط زیستی مانند پاک‌سازی جنگل‌ها یا استمرار سطوح بالای انتشار کربن ناشی از فعالیت انسان را که اتفاقاً غیرقانونی است، نقد نکنند.

^۱ مقصود این است که عملیات نظامی باید فایده‌نظامی داشته باشد. بنابراین اگر در جنگ، اشخاص غیرنظامی، مثل اهالی شهرها، هدف قرار گیرند این عمل ارزش نظامی ندارد. فایده‌نظامی باید ملموس و مستقیم باشد یعنی فایده‌نظامی به دلایل و واسطه‌های دور تعریف نمی‌شود.

^۲ Bricknell

^۳ Bricknell

امروزه، بسیاری از فعالیت‌هایی که توسط افراد یا سازمان‌ها انجام می‌شود، به‌عنوان مضر برای محیط‌زیست یا سلامت انسان طبقه‌بندی شده‌اند. این فعالیت‌ها تحت عنوان جنایات محیط‌زیستی شناخته می‌شوند. این مسئله پیچیده است و می‌تواند از زوایای اجتماعی مختلف مورد بررسی قرار گیرد. از منظر علمی، به رسمیت شناخته شده که توسعه مفهوم جنایت محیط‌زیستی دارای دو بُعد است.

بُعد اول به این تفسیر مربوط می‌شود که جنایات محیط‌زیستی به آسیب‌هایی اشاره دارد که به‌طور نادرست تنظیم شده‌اند و به‌خاطر فعالیت‌های خطرناک ایجاد می‌شوند؛ فعالیت‌هایی که براساس هنجارهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و حقوقی در زمان و مکان مشخصی ممکن است مجاز باشند (فاروک و سوس^۱، ۲۰۲۲) (ریادی و همکاران^۲، ۲۰۲۰) (برگکمپ^۳، ۲۰۲۱).

بُعد دوم این است که این فعالیت‌ها به‌طور رسمی به‌عنوان جنایت تلقی می‌شوند، و نتیجه این امر، ایجاد هنجارهای جدیدی است که هدف آن توقف یا تنظیم چنین فعالیت‌هایی است.

پیشنهاد شده است که بی‌عدالتی‌های زیست‌محیطی، ضعف‌های سیاسی، شیوه‌های سازمان‌های اجرای قانون و عملکرد نهادهای قضایی در جلوگیری از جنایات محیط‌زیستی و همچنین تغییرات جغرافیایی مربوط به حوادث گزارش شده این نوع جنایات، تأثیرگذار هستند.

برای درک بهتر مکانیسم‌های ارتکاب جنایات محیط‌زیستی، لازم است به تکنیک‌های ایجاد رفتار جنایتکارانه محیط‌زیستی توجه شود؛ تکنیک‌هایی که رابطه علت و معلولی این اقدامات را به‌شیوه‌ای مناسب نشان می‌دهند (دلستو و همکاران^۴، ۲۰۲۳) (هنسون^۵، ۲۰۲۲) (چوی^۶، ۲۰۲۰).

درطیف جرایم محیط‌زیستی یادشده، بوم‌زدایی شدیدترین جرم تلقی می‌شود. بوم‌زدایی، در چند دهه اخیر، محور بحث‌ها و نظریه‌پردازی‌های گوناگون شده و در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی^۷ به شکلی محدود به عنوان یکی از مصادیق جنایات جنگی مورد شناسایی قرار گرفته است. علاوه بر آن اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، این قابلیت را دارد تا برخی مصادیق بوم‌زدایی را در قالب ابزار ارتکاب جنایت علیه بشریت یا نسل‌زدایی نیز مورد شناسایی قرار دهد (اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۷۳-۳۰۴).

^۱ Faroque & South

^۲ Riyadi et al

^۳ Bergkamp

^۴ DelSesto et al

^۵ Henson

^۶ CHOI

^۷ ICC

این اصطلاح، در مفهومی دیگر، برای اشاره به آسیب گسترده، تخریب یا نابودی زیست بوم‌های خاص استفاده شده است و شامل علل طبیعی (به‌عنوان مثال، هجوم آفات به زیست‌بوم) و فعالیت انسانی (در نتیجه فعالیت‌های انسانی) ایجاد و ایراد آسیب است (هیگینز، ۲۰۱۰، ۲۰۱۲: ۷۵). اخیراً این مفهوم در مقیاس جهانی نیز در نظر گرفته شده است. زیرا پیامدهای تغییرات اقلیمی در سطح سیاره زمین، دگرگون‌کننده و فاجعه‌بار هستند (وایت^۱، ۲۰۱۸: ۹۹-۹۳). از منظر حقوقی و جرم‌شناختی، اگرچنین آسیب‌هایی ناشی از عوامل انسانی (افراد، شرکت‌ها و یا دولت-ملت‌ها) باشد، برخی استدلال می‌کنند که این افعال یا ترک فعل‌ها باید به عنوان جنایت علیه صلح در عرصه حقوق بین‌الملل تعریف شوند (هیگینز، ۲۰۱۳: ۴۲). به نظر می‌رسد که عنوان جنایات علیه صلح چندان دقیق و صحیح نباشد، زیرا برای اولین بار در اساسنامه دادگاه نظامی نورنبرگ در ماده ۶ به کار برده شد و مراد از آن نیز، تجاوز سرزمینی بود. بنابراین بهتر است در وهله اول از عبارت تهدیدکننده صلح و امنیت بین‌المللی و سپس صلح و امنیت بشری بهره گرفت. بحث اصلی این است که کسانی که قدرت قابل توجهی دارند (اعم از دولت‌ها یا شرکت‌ها) مسئولیت ویژه‌ای در باب آثار تغییرات اقلیمی دارند، زیرا اگر رفتار خود را تغییر دهند، وضعیت بهبود خواهد یافت. چراکه مسئولیت با ایجاد آسیب متناسب است و یا باید تناسب داشته باشد (مکنزی و هکاران^۲، ۲۰۱۰: ۱۳۲)، (باگاریک و همکاران^۳، ۲۰۱۴: ۲۳۰-۲۲۱). به عقیده برخی نظریه پردازان، تخریب محیط زیست از این جهت که ارتکاب آن جزو جرائم سنگین حقوق بشری تلقی می‌شود این قابلیت را پیدا می‌کند تا موجب تحقق مسئولیت بین‌المللی از نوع کیفری شود (کامینگا، ۱۳۸۲: ۶۷) (میرعباسی و رضایی، ۱۳۹۸: ۱۴۹).

بوم‌زدایی در جنگ اوکراین

اعتقاد برخی تحلیل‌گران اینست که روسیه به طور عمدی رودخانه‌ها، جنگل‌ها، مزارع و محیط زیست اوکراین را هدف قرار داده است. بسیاری از ذخایر طبیعی اوکراین - حیات جانوری و دریایی، آب و تنوع زیستی - به طرز غیرقابل باوری آسیب دیده یا آلوده شده‌اند. سموم ناشی از صنایع و زیرساخت‌های آسیب‌دیده آن نشت کرده‌اند. امنیت غذایی جهانی در خطر قرار گرفته است. جهان نمی‌تواند این تهدید رو به رشد محیط زیستی را نادیده بگیرد. تهدید شدید محیط زیست اوکراین در ماه ژوئن، با فروپاشی سد کاخوفکا^۴، که یکی از بزرگترین مخازن آب در اروپا را مهار می‌کرد مورد توجه قرار گرفت. این سد تحت کنترل روسیه بود که انفجاری در داخل گذرگاه داخلی سیمانی، آن را تکه تکه کرد و سیلی فاجعه بار را به راه انداخت که بیش از ۴۰ شهر و روستا و یکی از ارزشمندترین مناطق کشاورزی

^۱ White

^۲ Mackenzie, Stobbs and O'Leary

^۳ Bagaric and Edney

^۴ Kakhovka dam

جهان را ویران نمود. چند تن نفت به رودخانه دنیپرو^۱ سرازیر شد و پرتاب تعداد بی‌شماری مین در رودخانه و دریای سیاه، منجر به نشت سموم گردید.^۲

شکسته شدن سد کاخوفکا در ۶ ژوئن ۲۰۲۳ واقع در رودخانه دنیپرو اوکراین باعث سیلاب ویرانگری در پایین دست استان خرسون^۳ شد و حدود ۶۲۰ کیلومتر مربع، تحت تأثیر آب قرار گرفت. تخریب سد کاخوفکا فاجعه‌ای است که به سرعت در حال تبدیل شدن به یک بحران محیط زیستی بلند مدت در پایین‌ترین محدوده رودخانه و دلتا است که پیامدهای بالقوه گسترده‌ای بر زیست‌بوم‌ها می‌گذارد. تخریب ناگهانی سد نه تنها مناطق پایین دست، بلکه مناطق بالادست را نیز به شدت تحت تأثیر قرار داده است. ماهیت تأثیرات به لحاظ شدت و میزان آسیب متفاوت است. بسیاری از مناطق حساس و حفاظت شده محیط زیستی شناخته شده بین‌المللی در مناطق آسیب دیده تحت تأثیر قرار گرفته‌اند. بنابراین، بحران یاد شده فقط یک تراژدی اوکراینی نیست، بلکه پیامدهای منطقه‌ای و جهانی دارد. این چالش محیط زیستی به طور مستقیم بسیاری از مناطق حفاظت شده با اهمیت ملی و بین‌المللی و شمار زیادی از گونه‌های جانوری و گیاهی را که در کتاب قرمز اوکراین^۴ و فهرست قرمز اروپا^۵ قرار دارند را تحت تأثیر و در معرض خطر قرار داده است.

مناطق تحت تأثیر این فاجعه محیط زیستی شامل حداقل ۵۹ منطقه حفاظت شده با سطوح مختلف حفاظت قانونی با اهمیت ملی و شامل ۱۶ منطقه حفاظت شده با اهمیت بین‌المللی، ۱۲ سایت شبکه زمرد^۶ که بر اساس کنوانسیون برن ایجاد شده‌اند، می‌شود. پنج تالاب که تحت شمول کنوانسیون رامسر به عنوان زیستگاه حیاتی برای پرندگان آبی شناخته شده‌اند، و یک ذخیره‌گاه زیست‌کره یونسکو (برنامه انسان و بیوسفر) است.^۷ برخی از این مکان‌ها به طور کامل تخریب شده‌اند که منجر به عواقب جبران‌ناپذیری برای تنوع زیستی است. پیامدها، بسیار فراتر از محدوده این پنج منطقه اداری و مناطق حفاظت شده است و به طور قابل توجهی انسجام و

^۱ Dniro River

^۲ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/aug/16/russia-ecocide-ukraine-world-war-crimes>

تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

^۳ Kherson Oblast

^۴ Ukrainian Red Book

^۵ European Red List

^۶ Emerald Network sites

^۷ شبکه زمرد یک شبکه محیط زیستی است که از مناطق ویژه حفاظت شده تشکیل شده است. اجرای آن توسط شورای اروپا به عنوان بخش تحت شمول کنوانسیون برن، با تصویب توصیه شماره ۱۶ (۱۹۸۹) کمیته دائمی کنوانسیون برن آغاز شده است.

^۸ The Man and the Biosphere (MAB) programme (UNESCO-MAB Biosphere Reserve).

<https://www.unesco.org/en/mab>

اتصال شبکه محیط زیستی پن اروپایی^۱ را در مقیاس جغرافیایی بزرگ‌تر به خطر می‌اندازد. در بالادست، خشک شدن مخزن کاخوفکا به سرعت زیست‌بوم کامل و کاربردی آن را به زیست بومی ابتدایی تبدیل کرده است. اثرات بلایا و خسارت و تلفات تا حدودی ارزیابی شده‌اند که شامل؛ رهاسازی سریع آب از مخزن کاخوفکا است که به زیستگاه طبیعی آسیب رسانده است. تغییر شکل رودخانه^۲ سبب رشد بیش از حد گیاهان و مرگ سایر جانداران^۳ گردید. ایجاد و گسترش آلودگی شیمیایی و رسوب زباله و رسوبات از اثرات مخرب دیگر است. در بخش بالادست، خشک شدن مخزن کاخوفکا منجر به مرگ انبوه، از بین رفتن زیستگاه‌های حیاتی و کاهش سطح آب زیرزمینی شد که بر تنوع زیستی و منطقه و دسترسی به آب تأثیر گذاشته است. از آنجایی که مناطق آسیب دیده در خط مقدم و تا حدودی تحت کنترل نظامی فدراسیون روسیه هستند، خسارات و تلفات تاکنون تنها از طریق سنجش از راه دور و تجزیه و تحلیل محدود در محل ارزیابی شده است. خطرات شیمیایی ناشی از تأسیسات خطرناک و انتشار نفت، همراه با آلودگی بالقوه آب و خاک، ناشی از آفت کش‌ها و کودها در مناطق سیل‌زده از دغدغه‌های اساسی به شمار می‌آیند. مشکلات ناشی از کیفیت آب به دلیل انتشار آلاینده‌ها و هجوم مواد مغذی، کاهش سطح اکسیژن و شکوفایی جلبک‌ها و تأثیر بر زندگی آبزیان نیز، مساله مهمی تلقی می‌شود. این نقض همچنین تأثیر مخربی بر ۷۵ منطقه حفاظت شده ملی و بین‌المللی داشت که بسیاری از گونه‌های جانوری و گیاهی را با پیامدهای جبران ناپذیری مواجه کرد. منطقه بالادست دچار مرگ و میر دسته جمعی آبزیان و تخریب زیستگاه‌ها شد. درحالی که مناطق پایین دست از تلفات زیستگاهی، فرسایش آب، آلودگی شیمیایی و تغییرات شوری آب رنج بردند. این فاجعه منجر به از دست رفتن حدود ۱۱۲۹۴ هکتار از مناطق جنگلی شد که اثرات بالقوه بلند مدت بر منابع آب و اقلیم کوچک^۴ داشت (گزارش فاجعه سد کاخوفکا، اوکراین، ۲۰۲۳: ۸۸-۹۱).^۵

بنابراین تخریب سد کاخوفکا خسارات مستقیم قابل توجهی را در چهار استان اوکراین و خسارات شدیدی را در جنوب این کشور وارد کرده است. سازمان یونسکو در چارچوب مأموریت خود تخمین زده است که برای احیای فرهنگ، آموزش و محیط زیست بیش از ۴۸۵ میلیون دلار آمریکا در دهه آینده مورد نیاز است (یونسکو، ۲۰۲۳: ۱).^۶

^۱ PEEN

^۲ هدف شبکه اکولوژیکی پان-اروپایی حفاظت از طیف کامل زیست بوم‌ها، زیستگاه‌ها، گونه‌ها و مناظر با اهمیت اروپایی و مقابله با عوامل اصلی زوال با ایجاد فضای مناسب و محیطی است.

^۳ morphology

^۴ eutrophication

^۵ microclimate

^۶ ریز اقلیم یا میکرواقلیم مجموعه‌ای محلی از شرایط جوی است که با شرایط جوی اطراف، اغلب اندکی اما گاهی اوقات به طور قابل توجهی متفاوت است.

^۷ Post-Disaster Needs Assessment - 2023 Kakhovka Dam Disaster, Ukraine [EN/UK]

<https://ukraine.un.org/uk/download/145177/248860>

^۸ <https://www.unesco.org/en/articles/kakhovka-dam-destruction-us-485-million-needed-recovery-culture->

تخریب سد کاخوفکا یکی از لحظات فاجعه‌بار درگیری‌های جاری میان روسیه و اوکراین است که به‌وضوح پیامدهای عمیق انسانی و محیط زیستی جنگ را برجسته می‌کند. این سد که در دهه ۱۹۵۰ بر روی رودخانه دنیپرو ساخته شد، نقش حیاتی در آبیاری، تأمین آب و تولید برق آبی در منطقه داشت. شکست آن در ۶ ژوئن ۲۰۲۳ منجر به سیلاب‌های گسترده‌ای شد که جوامع اطراف را ویران کرد، هزاران نفر را آواره ساخت و بحران انسانی در اوکراین را شدت بخشید. این تصمیم برای هدف قرار دادن زیرساخت‌های استراتژیک مانند سد کاخوفکا، نشان‌دهنده روندی نگران‌کننده در جنگ‌های مدرن است که در آن منابع حیاتی به‌عنوان ابزاری برای کسب مزیت به کار گرفته می‌شوند. در دهه‌های اخیر، حقوق بین‌الملل مجموعه‌ای از قواعد سخت را در مورد حقوق بین‌الملل کیفری ایجاد کرده است، اما این ملاحظات در پرتو اصول و قواعد محیط زیست انجام نشده است. در واقع، رژیم حقوق بین‌المللی کیفری محیط زیست در حال حاضر وجود ندارد. اگرچه معاهدات مختلف رفتار خاصی را مورد توجه قرار می‌دهند. هیچ معاهده‌ای وجود ندارد که قواعد محیط زیستی را مدون کند یا تخریب محیط زیست را جرم‌انگاری نماید (گرین^۱، ۲۰۱۹: ۱). برای مثال، معدودی از معاهده‌های محیط زیستی دارای مقرراتی هستند که دولت‌ها را ملزم به جرم‌انگاری برخی رفتارها می‌کنند. کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های در معرض خطر انقراض، شامل مقرراتی در مورد قاچاق گونه‌های در معرض انقراض است. ماده هشتم کنوانسیون، دولت‌های عضو را ملزم می‌کند که «تجارت یا مالکیت» نمونه‌های حفاظت‌شده را مجازات کنند. کنوانسیون بازل (کنترل جابه‌جایی فرارزی پسماندهای خطرناک و دفع آن‌ها)، قاچاق غیر قانونی زباله‌های خطرناک را جرم قلمداد کرده است.^۲

حقوق بین‌الملل بشردوستانه^۳، به‌ویژه پروتکل اول الحاقی (۱۹۷۷)، محیط زیست را به‌عنوان بخشی از اموال غیرنظامی مورد حمایت قرار می‌دهد. مواد ۳۵(۳) و ۵۵ این پروتکل، حملات عمدی یا اقداماتی را که موجب خسارات گسترده، بلندمدت و شدید به محیط زیست طبیعی شوند، ممنوع می‌کند. این مقررات نه تنها تعهدی عام نسبت به دولت‌ها ایجاد می‌کنند، بلکه در رویه حقوق کیفری بین‌المللی نیز به‌عنوان معیار سنجش جنایت جنگی مورد استناد قرار می‌گیرند. بنابراین، هرگونه حمله یا تخریب محیط زیستی در جنگ اوکراین، باید از منظر این تعهدات و معیارهای سه‌گانه «گسترده‌گی، شدت و بلندمدت بودن» ارزیابی شود. این چارچوب، واسطه اصلی ارتباط میان حقوق بین‌الملل بشردوستانه و مفاهیم نوظهوری چون بوم‌زدایی (اکوساید) است.

---

environment-and-education-unesco

^۱ Greene

^۲ See Alessandra Mistura, Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework, 43 COLUM. J. ENVTL. L. 181, 191, 201 (2018).

^۳ International humanitarian law (IHL)

راه دیگر تعقیب بوم‌زدایی در دیوان کیفری بین‌المللی^۱، در ماده ۸(۲)(ب)(۴) اساسنامه رم به طور صریح و رسمی شناسایی شده است که در آن صرفاً تحت مجموعه‌ای از شرایط فوق‌العاده خاص در زمان جنگ و به عنوان بخشی از یک طرح یا سیاست گسترده‌تر، تخریب محیط زیست می‌تواند در صلاحیت موضوعی دیوان قرار گیرد و با موفقیت به عنوان جنایت جنگی مورد پیگرد قانونی قرار گیرد(دادگاه کیفری بین‌المللی، ۲۰۱۱ ب^۲).

نظریه‌پردازان در این حوزه مطالعاتی، چهار موضوع کلیدی را در مورد قابل اجرا بودن این ماده مشخص کرده‌اند. اول، اساسنامه رم هیچ یک از آستانه‌های «گسترده، بلندمدت و شدید» را تعریف نمی‌کند و تا به امروز دیوان کیفری بین‌المللی هیچ تعقیبی را تحت شمول این ماده دنبال نکرده است. بنابراین، هیچ یافته قضایی میزان آسیب محیط زیستی لازم برای ایجاد مسئولیت کیفری را روشن نکرده است. بنابراین تفسیر آن به دادگاه‌ها و مراجع رسیدگی کننده واگذار می‌شود. هرچند که تفسیر دادگاه‌ها نباید محدود کننده مقاصد اساسنامه رم باشد. موضوعی که ماده ۱۰ اساسنامه رم نیز بر آن تاکید دارد.^۳

با این حال، مفسران خاطر نشان کرده‌اند که «هسته عملیاتی» این ماده استاندارد سه‌گانه و تجمعی «گسترده، بلندمدت و شدید» را تحمیل می‌کند که باید قبل از ممنوعیت آسیب‌های محیط زیستی رعایت شود(توماس^۴، ۲۰۱۳: ۱۰۱-۸۳). دوم، اشاره به آسیبی است که «به وضوح بیش از حد در رابطه با مزیت نظامی کلی پیش‌بینی شده مشخص و مستقیم» استاندارد تناسب را گسترده و وسیع معرفی می‌کند. عناصر جرایم دیوان کیفری بین‌المللی نشان می‌دهد که توازن بین آسیب‌های محیطی و مزیت نظامی پیش‌بینی شده ذهنی است و براساس اطلاعاتی که در زمان شروع حمله در اختیار مجرم قرار دارد، تعیین می‌شود.^۵

سوم، عنصر معنوی یا عنصر ذهنی جرم، آستانه بالایی را برای تعقیب قانونی و اثبات قصد تعیین می‌کند. با علم به این که این حمله باعث «خسارت گسترده، طولانی مدت و شدید» خواهد شد باید فراتر از هر شک منطقی و معقولی ثابت شود که مجرم بالقوه قصد ارتکاب این حمله را داشته است. بنابراین، دادستان باید ثابت کند که متهم با رفتار خود به محیط زیست آسیب می‌رساند(دوران، کیلین، مک درموت، مک ارلین، میلار و راجرز^۶، ۲۰۲۱: ۵-۳).

^۱ International Criminal Court (ICC)

^۲ International Criminal Court. (2011b). Rome Statute of the International Criminal Court. ISBN No. 92-9227-232-2. Retrieved from https://www.icc-cpi.int/resource-library/do_comments/rs-eng.pdf

ماده ۱۰ هیچیک از مواد این فصل از اساسنامه به هیچ‌وجه نایست به نحوی تفسیر شود که قواعد موجود یا در حال تشکیل حقوق بین‌الملل را که برای مقاصد دیگری غیر از این اساسنامه مطمح نظر است، محدود کند یا به آن لطمه بزند.

^۴ Thomas

^۵ <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>

^۶ Doran, Killean, McDermott, McErlean, Millar & Rodgers

چهارم، این ماده فقط در مورد جرایمی که در چارچوب یک درگیری مسلحانه بین‌المللی ارتکاب می‌یابد قابل اجرا است. همانطور که توسط نظریه‌پردازان استدلال می‌شود، این ماده را به طور منظم و مستقیم نمی‌توان در مورد بسیاری از شدیدترین حملات به محیط زیست طبیعی اعم از تخریب جنگل‌ها، مسمومیت رودخانه‌ها، یا انقراض گونه‌های جانوری که بیشتر آنها در زمان صلح رخ می‌دهد، اعمال کرد (راجرز، ۲۰۲۰: ۱۳۰).

این مسائل فایده‌ی ماده ۸(۲)(ب)(۴) اساسنامه رم را به عنوان وسیله‌ای برای تنظیم و محدود کردن آسیب وارده به محیط زیست در جریان درگیری‌های مسلحانه محدود می‌کند. محدودیت‌های یاد شده در دیوان کیفری بین‌المللی زمانی که در چارچوب و قالب سایر جرایم اصلی دیوان بین‌المللی کیفری گنجانیده شود، آشکار و هویدا می‌شوند. در طول قرن بیستم و بیست و یکم، توسعه اقتصادی بی حد و حصر و کاهش بیش از حد منابع محیط زیستی، رابطه مشترک انسان با جهان طبیعی را ویران کرده است.

اگرچه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ناگهانی و عمدتاً بدون خونریزی بود. افزایش تنش میان روسیه و اوکراین در سال ۲۰۱۴، به نبرد در دونباس محدود نشد بلکه به جنگی همه‌جانبه در سال ۲۰۲۲ تبدیل گردید که منجر به مرگ، ویرانی و بحران پناهندگی در مقیاسی شد که نظیر آن در اروپا دیده نشده است.^۱ (پلخی،^۲ ۲۰۲۳: ۲۰-۱۰). با این حال، گستردگی تهاجم روسیه به اوکراین در تاریخ معاصر بی سابقه است و از نظر هزینه‌های انسانی، بزرگترین مداخله نظامی مسکو در دوره پس از سال ۱۹۴۵ محسوب می‌شود (رامانی،^۳ ۲۰۲۳: ۵۵) شاید بتوان ادعا نمود که این منازعه مسلحانه بین‌المللی بزرگترین جنگ اروپا پس از جنگ جهانی دوم است (دانیری،^۴ ۲۰۲۳: ۳۸۰) اگرچه اوکراین عضو اساسنامه رم نیست، اما «دو بار تحت ماده ۱۲(۳) اساسنامه رم» با ارسال اعلامیه رسمی به دیوان کیفری بین‌المللی، «صلاحیت دیوان را نسبت به جرایم ارتكابی در قلمرو خود پذیرفت»؛ نخست در آوریل ۲۰۱۴ برای جرایم از ۲۱ نوامبر ۲۰۱۳ تا ۲۲ فوریه ۲۰۱۴، و بار دوم در سپتامبر ۲۰۱۵ برای جرایم از ۲۰ فوریه ۲۰۱۴ به بعد. این اعلامیه‌ها مبنای حقوقی اعمال صلاحیت دیوان و سپس صدور قرارهای جلب بین‌المللی علیه اشخاصی از جمله رئیس‌جمهور روسیه در «وضعیت اوکراین» بوده‌اند.

^۱ Plokhy, Serhii (2023), the Russo-Ukrainian War, Penguin Books Limited.

https://books.google.com/books?id=H2F_EAAAQBAJ

^۲ Plokhy

^۳ Ramani

Ramani, Samuel (2023). Putin's War on Ukraine: Russia's Campaign for Global Counter-Revolution. Hurst Publishers. Farvardin 24, 1402 AP, ISBN 978-1-80526-003-5.

<https://books.google.com/books?id=74ebEAAAQBAJ>

^۴ D'Anieri, D'Anieri, Paul (2023). Ukraine and Russia. Cambridge University Press. ISBN 978-1-009-31550-0.

<https://books.google.com/books?id=ASysEAAAQBAJ>

بنابراین، طبق اطلاع رسمی دیوان کیفری بین‌المللی، «اوکراین دو بار (۲۰۱۴ و ۲۰۱۵) تحت ماده ۱۲(۳) اساسنامه رم صلاحیت دیوان را پذیرفته است»: بار نخست در تاریخ ۱۷ آوریل ۲۰۱۴ برای جرایم از ۲۱ نوامبر ۲۰۱۳ تا ۲۲ فوریه ۲۰۱۴، و بار دوم در تاریخ ۸ سپتامبر ۲۰۱۵ برای جرایم از ۲۰ فوریه ۲۰۱۴ به بعد. این اعلامیه‌ها به‌صراحت در وبسایت رسمی دیوان کیفری بین‌المللی منتشر شده‌اند.^۱

دادستان دیوان کیفری بین‌المللی نیز، در سال ۲۰۱۶ یک سند خط مشی منتشر کرد که از تغییر اساسی تمرکز دادگاه بر جرایم مربوط به تخریب محیط زیست خبر می‌داد (دادگاه کیفری بین‌المللی، ۲۰۱۶). دادستان اعلام کرد که «به تعقیب جنایاتی که در اساسنامه رم رخ می‌دهد و منجر به تخریب محیط زیست، بهره‌برداری غیرقانونی از منابع طبیعی یا سلب مالکیت غیرقانونی زمین می‌شود، توجه ویژه‌ای خواهد داشت» (لامبرت^۳، ۲۰۱۷: ۷۰۹). این مساله نشان‌دهنده تغییر در نگرش دیوان کیفری بین‌المللی و جامعه بین‌المللی نسبت به آسیب‌های محیط زیستی است (دورنی^۴، ۲۰۱۸: ۴۳۰-۴۱۳) (گرین^۵، ۲۰۱۸: ۴۸-۱).

با این حال، صلاحیت موضوعی دیوان بر شدیدترین جنایات مورد توجه جامعه بین‌المللی متمرکز است که ارتباط نزدیکی با قواعد حقوق بشر دوستانه بین‌المللی دارد (کرایر، رابینسون، واسیلیف^۶، ۲۰۱۹: ۶۶-۵۱). تخریب محیط زیست در دیدگاه انسان محوری آسیب‌ها نمی‌گنجد، زیرا جرایم در صلاحیت دادگاه فقط به اقداماتی که بر مردم تأثیر منفی می‌گذارد تسری می‌یابد (دورنی، همان: ۴۱۵) (اسمیت^۷، ۲۰۱۳: ۶۲-۴۵).

¹ International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction. Press Release, 8 September 2015 and 17 April 2014.

Coalition for the ICC, Ukraine is not a state party. accepted the ICC's jurisdiction. Under article 12(3).

International Criminal Court, Situation in Ukraine: Investigation and arrest warrants issued.

International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed since 20 February 2014, Press Release ICC-CPI-20150908-PR1146 (8 September 2015).

International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed between 21 November 2013 and 22 February 2014, Press Release ICC-CPI-20140417-PR997 (17 April 2014).

Coalition for the ICC, Ukraine is not a state party ... accepted the ICC's jurisdiction under article 12(3) of the Rome Statute, (accessed 2024).

International Criminal Court, Situation in Ukraine – Investigation and Warrants, ICC-01/22 (Office of the Prosecutor).

² International Criminal Court [ICC] (2016). Policy Paper on Case Selection and Prioritisation. Office of the Prosecutor of the ICC. Retrieved from https://www.icccpi.int/itemsdocuments/20160915_otp-policy_case-selection_eng.pdf

³ Lambert

⁴ Durney

⁵ Greene

لذا، اگر بتوان استفاده ابزاری از تخریب محیط‌زیست را به عنوان وسیله‌ای برای ایجاد رنج بشردوستانه اثبات کرد، اساسنامه فضایی را برای تفسیر آسیب‌های محیط‌زیستی در صلاحیت آن را فراهم می‌کند.

بوم‌زدایی در قوانین اوکراین^۱

با توجه به وقوع انفجار نیروگاه اتمی چرنوبیل، حفاظت از محیط زیست به یکی از اولویت‌های اساسی کشور اوکراین تبدیل شد و به همین دلیل در قانون اساسی ۱۹۹۶ این کشور «حق بر محیط زیست سالم»، تحمیل مسئولیت حفاظت بر عهده دولت، پیش‌بینی جبران خسارات محیط زیستی و تکالیف شهروندان مبنی بر منع آسیب‌های محیط زیستی در مواد ۱۶، ۴۱، ۵۰ و ۶۶ قانون اساسی آن کشور مورد توجه قرار گرفته است (مشهدی، ۱۳۹۸: ۱۷۴-۱۷۳). ماده ۴۴۱ قانون کیفری اول سپتامبر ۲۰۰۱ اوکراین در فصل بیستم (جرایم علیه صلح، امنیت بشر و نظم حقوقی بین‌المللی)، بوم‌زدایی را «تخریب گسترده گیاهان و جانوران، مسموم کردن هوا یا منابع آب، و همچنین هرگونه اقدام دیگری که ممکن است باعث فاجعه محیط زیستی بشود، قلمداد نموده و آن را مستوجب مجازات ۸ تا ۱۵ سال دانسته است».^۳ نکته جالب توجه و قابل تامل در قانون کیفری ۲۰۰۱ اوکراین ترتیب مواد ذکر شده در این مجموعه است چراکه ماده ۴۴۲ آن به جرم نسل‌زدایی اختصاص یافته است.

«بوم‌زدایی» مفهومی است که نه به صورت رسمی در اسناد بین‌المللی بلکه در ادبیات حقوق محیط زیست رواج پیدا نموده است. این مفهوم را در قیاس با مفهوم «نسل‌زدایی» در این حوزه مطرح شده است. همانگونه که در نسل‌زدایی صحبت از نابودی عمدی و گسترده گروه‌های انسانی می‌شود در بوم‌زدایی محور اصلی نابودی شدید و گسترده محیط زیست مدنظر است. سند پیشنهادی جرم‌انگاری بوم‌زدایی که با نیم‌نگاهی به جرائم مورد اشاره اساسنامه رم نگاشته شده است جرم «بوم‌زدایی» را در ردیف جرائم نسل‌زدایی، جنایت علیه بشریت و ارتکاب جنایت جنگی قرار می‌دهد.

¹ Ukraine

² https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

³ Article 441. Ecocide Mass destruction of flora and fauna, poisoning of air or water resources, and also any other actions that may cause an environmental disaster, - shall be punishable by imprisonment for a term of eight to fifteen years.

⁴ https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

در نخستین تعریف نسل‌زدایی که توسط لمکین^۱ لهستانی ارائه شد تعریف اولیه به طور اساسی نابودسازی انسان‌ها با وسایلی غیر از نابودی فیزیکی مستقیم بود، که می‌توانست شامل تخریب محیط زیست نیز باشد. بوم‌زدایی اغلب منجر به آسیب و تخریب فرهنگی می‌شود و تخریب مستقیم یک سرزمین نیز می‌تواند منجر به نسل‌زدایی فرهنگی شود. برای مثال، تخریب سرزمین مردم بومی می‌تواند فرهنگ، هویت و شیوه زندگی آنها را به شدت تضعیف کند. دومین عنصر مدنظر لمکین؛ دشمنی با علم و هنر^۲ یا تخریب فرهنگ بود که برای او تکنیک اصلی تخریب گروهی تلقی می‌شد (گوگر^۳، ۲۰۱۳: ۶-۷). استدلال اصلی لمکین این بود که فرهنگ جوامع انسانی را یکپارچه می‌کند و در نتیجه پیش شرط لازم برای تحقق نیازهای مادی فردی است (شورت^۴، ۲۰۱۰: ۸۳۱-۸۳۶).

نسل‌زدایی و بوم‌زدایی، علی‌رغم تفاوت در موضوع، دارای ویژگی‌های مشترکی هستند: قصد آسیب‌رسانی؛ در نسل‌زدایی، هدف حذف یک گروه انسانی است. در بوم‌زدایی، هدف تخریب محیطی است که حیات گونه‌ها را حفظ می‌کند. مقیاس وسیع: هر دو جرم می‌توانند در ابعاد گسترده رخ دهند و جمعیت‌های انسانی یا زیست‌بوم‌های عظیمی را تحت تأثیر قرار دهند. آسیب‌های برگشت‌ناپذیر: خسارات ناشی از این اعمال اغلب دائمی هستند، خواه شامل نابودی جان انسان‌ها باشد یا انقراض گونه‌ها.

بررسی این شباهت‌ها می‌تواند به درک ریشه‌های این جرایم کمک کند. با شناخت این ارتباطات، جامعه قادر خواهد بود استراتژی‌هایی برای پیشگیری از هر دو پدیده طراحی کند.

نسل‌زدایی دارای تاریخچه‌ای طولانی و چارچوب قانونی مشخصی است. کنوانسیون نسل‌کشی ۱۹۴۸، با هدف جلوگیری از وقوع چنین فجایعی، تعاریف و معیارهای دقیقی برای این جرم ارائه کرده است. از جمله: کشتار اعضای یک گروه. وارد کردن آسیب‌های جدی جسمی یا روانی. ایجاد شرایط زندگی که به نابودی فیزیکی یک گروه منجر شود.

در تاریخ، نمونه‌های متعددی از اثرات مخرب نسل‌زدایی موجود است. نسل‌زدایی ارمنه طی جنگ جهانی اول، بیش از یک میلیون ارمنی توسط امپراتوری عثمانی کشته شدند؛ نمونه‌ای از خشونت هدفمند که پیامدهای عمیقی داشت. نسل‌کشی رواندا: در سال ۱۹۹۴، حدود ۸۰۰ هزار نفر از توتسی‌ها و هوتوهای میانه‌رو تنها در ۱۰۰ روز قتل‌عام شدند. انفعال جامعه بین‌المللی در این واقعه، به‌عنوان یک شکست جهانی شناخته می‌شود.

^۱ Lemkin

^۲ vandalism

^۳ Gauger

^۴ Short

بوم‌زدایی مفهومی نسبتاً جدید است که با افزایش تهدیدات محیط زیستی مورد توجه قرار گرفته است. این پدیده به تخریب‌های گسترده‌ای اشاره دارد که توانایی سیاره را برای حمایت از زندگی مختل می‌کند. پیامدهای بوم‌زدایی، شامل بی‌توجهی به تعادل اکولوژیکی و نابودی منابع طبیعی، تهدیدی جدی برای آینده‌ی بشر و محیط زیست به‌شمار می‌آیند.

حال به نظر می‌رسد که ممکن است علت ذکر دو ماده بوم‌زدایی و نسل‌زدایی در قانون کیفری اوکراین در کنار یکدیگر قرابتی باشد که لمکین لهستانی نیز متوجه آن شده است. چراکه به فراخور اوضاع و احوال و شرایط ممکن است که نسل‌زدایی از طریق بوم‌زدایی ارتکاب یابد.

بوم‌زدایی در قوانین فدراسیون روسیه^۱

در حقوق اساسی کشور روسیه موضوع محیط زیست از جهات مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. حق بر محیط زیست در قانون اساسی این کشور به رسمیت شناخته شده است. قانون اساسی ۱۹۹۳ فدراسیون روسیه در ماده ۴۲ اشعار می‌دارد که: «هرکس حق بر محیط زیست مناسب را دارد.» و در بند ۲ ماده ۳۶ مالکین زمین یا منابع طبیعی را از استفاده از حق مالکیت به گونه‌ای که به محیط زیست آسیب وارد کند، منع می‌کند (مشهدی، ۱۳۹۸: ۲۰۰-۱۹۹).

قسمت دوم از بخش دوازدهم (جنایات علیه صلح و امنیت بشری) قانون کیفری روسیه در ماده ۳۵۸ بوم‌زدایی را تخریب گسترده گونه‌های حیوانی یا گیاهی، آلوده کردن اتمسفر یا منابع آب، و همچنین ارتکاب اقدامات دیگری که فاجعه‌ای محیط زیستی ایجاد کنند، تعریف نموده و برای آن مجازات ۱۲ تا ۲۰ سال حبس مقرر کرده است. قانونگذار کیفری روسیه مطابق مفاد قسمت ۴ ماده ۱۵ قانون اساسی فدراسیون روسیه، الزام دارد تا تعریف جرم بوم‌زدایی مقرر در مقررات مربوط به جرایم علیه صلح و امنیت بشری حقوق کیفری ملی را به طور مداوم اصلاح و بازنگری کند.

نتایج کیفری ارتکاب جرم بوم‌زدایی «تخریب انبوه گیاهان و جانوران» و «مسمومیت اتمسفر یا منابع آبی» است و مفهوم «اقدامات دیگر در متن ماده» به عنوان کنش‌های جایگزین تشکیل‌دهنده فعل جرم بوم‌زدایی تلقی می‌شود (شوارتز، ۱۹۷۵: ۲۷۹).^۴ نتایج و عواقب در ماده ۳۵۸ قانون کیفری فدراسیون روسیه می‌تواند از طریق ارتکاب فعل با

^۱Russian Federation

^۲ قانون کیفری فدراسیون روسیه، تصویب شده توسط دوما‌ی دولتی در ۲۴ مه ۱۹۹۶، مصوب شورای فدراسیون در ۵ ژوئن ۱۹۹۶ و قانون فدرال شماره ۶۴-FZ مورخ ۱۳ ژوئن ۱۹۹۶ در مورد اجرای قانون کیفری فدراسیون روسیه

^۳ Criminal Code Russian Federation 1996 Article 358. Ecocide: Massive destruction of the animal or plant kingdoms, contamination of the atmosphere or water resources, and also commission of other actions capable of causing an ecological catastrophe, Shall be punishable by deprivation of liberty for a term of 12 to 20 years. <https://web.archive.org/web/20150301191204/http://www.russian-criminal-code.com/۱۴۰۳> تاریخ مشاهده آبان ۱۴۰۳

^۴ Schwartz, S., Ecological basis of conservation of the biosphere. M, 1975.

قصد مستقیم^۱ و یا غیرمستقیم^۲ انجام شود، درحالی که «سایر اعمال» که عنصر مادی بوم‌زدایی را تشکیل می‌دهند، فقط می‌توانند با قصد مستقیم محقق شوند.

نگرش و ذهنیت مرتکب نسبت به فاجعه محیط زیستی احتمالی دشوارتر است (گرچنکووا اوکسانا یورونا، بوندارنکو لوبوف ویکتورونا، والویسکوف نیکولی ویکتوریچ^۳، ۲۰۱۵: ۸۳۶-۸۳۱). ماده مذکور وجود هدف را در مسیر تمایل به ایجاد و ایراد فاجعه محیط زیستی الزامی در نظر نمی‌گیرند. در نتیجه نه تنها تمایل به ارتکاب جرم، بلکه فرض امکان ایجاد چنین آثاری نیز، زمینه را برای ارتکاب بوم‌زدایی فراهم می‌سازد.

همانطور که همواره چالش‌هایی اساسی در جرم‌انگاری بین‌المللی بوم‌زدایی وجود داشته است. در حقوق داخلی کشورهایی که به جرم‌انگاری بوم‌زدایی اقدام نموده‌اند نیز چالش‌های قانونی متعددی برای مقابله با بوم‌زدایی وجود دارد. به طورمثال در قانون کیفری روسیه؛ موضوع حدود صلاحیت مرتکب در صورت قتل عمدی انسان، مسئولیت اشخاص حقوقی و دولت در قبال بوم‌زدایی، مسئولیت امر بوم‌زدایی و ارزیابی قانونی اقدامات، تمهیدات و برنامه‌ریزی برای ارتکاب جرم بوم‌زدایی، رسیدگی به این جرم را با پرسش‌های عدیده‌ای مواجه نموده است (گرچنکووا^۴، ۲۰۱۷: ۸۲۸-۸۲۱).

نتیجه‌گیری

تأثیرات سوء منازعات مسلحانه بر سطح کره زمین و محیط زیست انکارناپذیر است. وقتی اسلحه‌ها زمین گذاشته و درگیری متوقف می‌شود، به این معنی نیست که مسیر روشن است و به وضعیت عادی بازگشته‌ایم. مهمات قدیمی، غصب زمین و خلأهای حاکمیتی همگی می‌توانند به آسیب محیط‌زیستی بیشتر در آینده کمک کنند. این تأثیرات ممکن است با تغییرات آب و هوایی ترکیب شوند. دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی برای شناسایی، اقدام و کاهش

^۱ Of the two forms of intention, direct intention is by far the most common in real life situations. Direct intention is the type of intention where it is D's aim or purpose, or desire, to do something or to cause a certain result. <https://cilexlawschool.ac.uk/wp-content/uploads/2019/09/HQ03-Criminal-Law-Sample-2019.pdf>

^۲ Indirect/Oblique Intent

The definition of intention (often defined as direct intent) is not limited to this simple definition. This is because a defendant can be considered to intend a consequence of their actions if the consequence is one that the defendant does not want but which he knows is virtually certain to occur as a result of their actions. This is known as indirect or oblique intent. <https://www.lawteacher.net/lectures/criminal-law/committing-an-offence/mens-rea/>

^۳ Grechenkova Oksana Yurevna, Bondarenko Lubov Viktorovna and Valuiskov Nikoli Viktorovic

^۴ Grechenkova Oksana y.

Grechenkova, Oksana Y. Certain Problems of Fighting Ecocide. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 8, n. 3, p. 821-828, oct. 2017. ISSN 2068-696X. Available at: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1451>. Date accessed: 04 Nov. 2023.

خطرات محیط‌زیستی که جوامع را بی‌ثبات می‌کند و ممکن است به دلیل منازعات و مخاصمات مسلحانه رخ دهد، به دنبال ایجاد ظرفیت‌های لازم و ضروری هستند. برای ایجاد صلح پایدار و حمایت از جوامع، نیاز آشکاری به ارزیابی خطرات محیط‌زیستی، حافظت از غیرنظامیان در برابر آسیب‌های محیط‌زیستی، و کمک به قربانیان پس از درگیری‌ها، جبران آسیب‌ها، و استفاده از ابزارهای سازگار با محیط‌زیست برای بازسازی زیست‌بوم (اکوسیستم)‌ها وجود دارد. ابزارها و فن‌آوری‌های جدید مانند آن‌هایی که بر تنش‌های کشاورزی در یمن یا جنگل‌زدایی و آلودگی در سوریه و تخریب گسترده اوکراین نظارت می‌کنند، امکان نظارت و شناسایی مسائل پس از منازعات را فراهم می‌کنند. در مناطقی که جنگ متوقف می‌شود باید تلاش‌هایی برای حافظت از محیط‌زیست در برابر آسیب‌های آینده و در عین حال فرصتی برای مقابله و پاکسازی با تهدیدات دوگانه مهمات منفجر نشده و زباله‌های غیرقابل تجزیه فراهم شود. بنابراین راهکارهایی لازم است تا از محیط‌زیست در برابر آسیب‌های بلندمدت، شدید و گسترده ناشی از تخریب حافظت کند. راهکارها و کاربست‌هایی توسط پژوهشگران بین‌المللی پیشنهاد شده‌اند، شامل؛ شناخت رابطه ذاتی میان محیط‌زیست، صلح و امنیت، و نقش حیاتی که محیط‌زیست در طول چرخه منازعه و مخاصمه ایفا می‌کند. اذعان به پیوند ناگسستنی میان حفاظت از محیط‌زیست و غیرنظامیان. تعهد به تقویت و ارتقای پاسخگویی در چارچوب‌های قانونی برای حفاظت از محیط‌زیست در زمان مخاصمات مسلحانه. اقدامات موثر و پایدار برای جریان‌سازی محیط‌زیست در گفتمان‌های صلح و امنیت، سیاست‌گذاری و ایجاد صلح و بازایی آن. حمایت و حافظت از ساختار داده‌های محیط‌زیستی لازم برای تصمیم‌گیری موثر. تعامل با مقامات محلی، جوامع آسیب‌دیده، گروه‌های جامعه مدنی محلی و کارشناسان برای تقویت فرآیندی فراگیر برای ارزیابی خطرات بهداشتی و محیط‌زیستی و اقدامات اصلاحی در محیط‌های پس از جنگ.

در ارتباط با راهکار رسیدگی به جرایم ارتكابی حین مخاصمات بین‌المللی نیز، روسیه و اوکراین عضو دیوان کیفری بین‌المللی نیستند تا صلاحیت رسیدگی به جرایم ارتكاب یافته توسط روسیه به طور خودکار داده شود. با این حال، در سال ۲۰۱۵، پس از حمله روسیه به کریمه، اوکراین صلاحیت رسیدگی به جنایات علیه بشریت و جنایات جنگی را که توسط نیروهای روسی در خاک اوکراین مرتکب شده‌اند، به دیوان کیفری بین‌المللی اعطا نموده است و البته پس از ثبت درخواست ۳۹ عضو دیوان کیفری بین‌المللی که از دیوان تقاضا نمودند تا به جنایات ارتكابی روسیه رسیدگی کند. دادستان توانست ظرف چند هفته پس از حمله روسیه در سال ۲۰۲۲ تحقیقاتی را آغاز کند. یک سال پس از آن، او بزرگ‌ترین تیم تحقیقاتی را که تا کنون توسط دیوان کیفری بین‌المللی مستقر شده است، با برخی از بازرسان تقریباً دائمی در اوکراین تشکیل داده است. این اقدامات و ایجاد این ظرفیت‌های بین‌المللی توسط دادستان دیوان کیفری بین‌المللی شاید بتواند در آینده راهگشای پیشگیری و یا مداخله مثبت در وقایع مشابه باشد و همچنین به اشاعه صلح و امنیت بین‌المللی بیش از پیش یاری دهد.

منابع

۱. رمضانی قوام‌آبادی، محمد حسین و ابطحی، شراره (۱۴۰۱). حمایت از حقوق حیوانات (پنج گفتار از پروفسور راب- وایت. ج ۱، تهران: شهردانش.
۲. شریعت باقری، محمد جواد (۱۳۸۶). اسناد دیوان کیفری بین‌المللی. ج ۱، تهران: جنگل.
۳. مشهدی، علی (۱۳۹۸). حقوق اساسی محیط زیست (مطالعه تطبیقی). ج ۱، تهران: شهردانش.
۴. اصفهانی، نصر و احمدآرش پور، علیرضا (۱۳۹۹). «جرم‌انگاری بین‌المللی زیست بوم‌زدایی». آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۹.
۵. کامینگا، منوتی (۱۳۸۲). «اعمال صلاحیت جهانی در رابطه با جرائم سنگین حقوق بشری». ترجمه محمد جواد شریعت باقری، مجله حقوقی، ۲۸.
۶. میرعباسی، سید باقر و رضائی، محمدرضا (۱۳۹۸). «مسئولیت بین‌المللی دولتها ناشی از تخریب محیط زیست درمخاصمات مسلحانه بین‌المللی (مطالعات تطبیقی حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق بین‌الملل کیفری)». پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۲۳(۲).

References

1. Bagaric, M & Edney, R (2014). *Sentencing in Australia*. Sydney: Lawbook Company, 640.
2. Bricknell, Samantha (2010). *Environmental Crime in Australia*, Australian Institute of Criminology, (Report), 2010.
3. CHOI, K. Y. I. U. D. (2020). Prisons, Sustainability and Desistance: Exploring the benefits of therapeutic horticulture programs and animal programs in carceral settings. academia.edu
4. D'Anieri, Paul (2023). *Ukraine and Russia*. Cambridge University Press. ISBN 978-1-109-31550-0.2023. <https://books.google.com/books?id=ASysEAAAQBAJ>
5. DelSesto, M., Jauk-Ajamie, D., Lara, E., & Zwerver, S. (2023). Beyond Green Corrections: An Invitation to Socio-Ecological Initiatives in the United States Prisons, Jails, and Communities. In *Handbook on Prisons and Jails* (pp. 186-205). Routledge.
6. Ekins, P. & Zenghelis, D. (2021). The costs and benefits of environmental sustainability. *Sustainability Science*. springer.com
7. Faroque, S., & South, N. (2022). Law-enforcement challenges, responses and collaborations concerning environmental crimes and harms in Bangladesh. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 66(4), 389-406. sagepub.com
8. Gauger, Anja, Mai Pouye Rabatel-Fernel, Louise Kulbicki, Damien Short, & Polly Higgins (2013). "The Ecocide project: Ecocide is the missing 5th Crime against Peace" (Human Rights Consortium), 6-7. https://sas-space.sas.ac.uk/4830/1/Ecocide_research_report_19_July_13.pdf.
9. Henson, A. (2022). Desistance, persistence, resilience and resistance: A qualitative exploration of how Black fathers with criminal records navigate employer discrimination. *Punishment & Society*.

10. Higgins, Polly (2010). *LEradicating Evocide: Laus and Govername to Pwent the Destruction of Our Planet*, London: Shephard-Walwyn Publishers Ltd.
11. International Criminal Court (2011b). *Rome Statute of the International Criminal Court*. ISBN No. 92-9227-232-2. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>
12. International Criminal Court [ICC], *Policy Paper on Case Selection and Prioritisation*. Office of the Prosecutor of the ICC, 2016. Retrieved from https://www.icccpi.int/itemsdocuments/20160915_otp-policy_case-selection_eng.pdf
13. MacKenzie G, Stobbs N & O'Leary J (2014). *Principles of Sentencing*. Sydney: Federation Press. Maloney M and Burdon P (Eds) (2014). *Wild Law: In Practice*. London: Routledge.
14. Miklaucic, Michael, Brewer, Jacqueline (2013). *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization*. <https://inss.ndu.edu/Media/News/Article/699539/convergence-illicit-networks-and-national-security-in-the-age-of-globalization>
15. OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) (2016). *Illicit Trade: Converging Criminal Networks*. OECD Reviews of Risk Management Policies. Paris: OECD Publishing.
16. Plokhly, Serhii (2023). *The Russo-Ukrainian War*, Penguin Books Limited. https://books.google.com/books?id=H2F_EAAAQBAJ
17. Post-Disaster Needs Assessment (2023). *Kakhovka Dam Disaster, Ukraine [EN/UK]* <https://ukraine.un.org/uk/download/145177/248860>
18. Ramani, Samuel (2023). *Putin's War on Ukraine: Russia's Campaign for Global Counter-Revolution*, Hurst Publishers. Farvardin 24, 1402 AP, ISBN 978-1-80526-003-5. <https://books.google.com/books?id=74ebEAAAQBAJ>
19. Riyadi, B. S., Alhamda, S., Airlambang, S., Anggreiny, R., & Anggara, A. T. (2020). Environmental damage due to hazardous and toxic pollution: A case study of citarum river, west java, Indonesia. *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, 1844-1852. [unas.ac.id](http://www.unas.ac.id)
20. Rogers, Richard J (2020). *ICL and Environmental Protection Symposium: The Environmental Crisis—Cases for 'Particular Consideration' at the ICC*. <http://opiniojuris.org/2020/06/01/icl-and-environmental-protection-symposium-the-environmental-crisis-cases-for-particular-consideration-at-the-icc/>.
21. Schwartz, S (1975). *Ecological basis of conservation of the biosphere*.
22. Shi, J., Huang, W., Han, H., & Xu, C. (2021). Pollution control of wastewater from the coal chemical industry in China: Environmental management policy and technical standards. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143, 110883.
23. *The Man and the Biosphere (MAB) programme* (UNESCO-MAB Biosphere Reserve) <https://www.unesco.org/en/mab>

24. UNEP-INTERPOL *Rapid Response Assessment* (2016). United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response-Norwegian Centre for Global Analyses.
25. Usanov A, De Ridder M, Auping W, Lingemann S, Espinoza LT, Ericsson M, Farooki M, Sievers H and Liedtke, M, Coltan, Congo & Conflict(2013). The Hague: Centre for Strategic Studies.
26. White, Rob (2011) *Transnational Environmental Crime: Toward an Eco-Global Criminology* Routledge.
27. Zierler, David (2012), *The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists who changed the Way We Think about the Environment*, University of Georgia Press.
28. Doran, Peter, Killean, Rachel, McDermott, Mary-Carmen, McErlean, Karena, Millar, Lydia & Stephanie Rodgers, Stephanie (2021). Criminalising 'Ecocide' at the International Criminal Court, *School of Law Queens University Belfast*, Student Working Paper Series No.1 April, 3-5.
29. Durney, J (2018). Crafting a standard: Environmental crimes as crimes against -humanity under the International Criminal Court. *Hastings Environmental Law Journal*, 24(2), 413-430.
30. Elliott, L (2009). Combating transnational environmental crime: 'Joined up' thinking about transnational networks. In: Kangaspunta K and Marshall IH (Eds) *Eco-Crime and Justice: Essays on Environmental Crime*. Turin: UNICRI, 55-77.
31. Gray, M (1996). "The international crime of ecocide", *California Western International Law Journal*, 26: 215-271.
32. White, R (2018). 'Ecocentrism and Criminal Justice', 22 *Theoretical Criminology*, 342.
33. Grechenkova, Oksana Y (2023). Certain Problems of Fighting Ecocide. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 8, n. 3, p. 821-828, oct. 2015.ISSN 2068-696X. Available at: <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1451>. Date accessed: 04 Nov.
34. Greene, a (2018). The campaign to make ecocide an international crime: -Quixotic quest or moral imperative? *Fordham Environmental Law Review*, 30(3), 1-48.
35. Higgins, Polly (2013). Damien Short & Nigel South, 'Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide' 59(3) *Crime Law and Social Change*.
36. Lambert, C (2017). Environmental destruction in Ecuador: Crimes against -humanity under the Rome Statute. *Leiden Journal of International Law*, 30(3), 707-729.
37. Mistura, Alessandra (2018). Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? *The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritization on the Current Legal Framework*, 43 COLUM. J. ENVTL. L. 181, 191, 20.
38. Short, Damien (2010), Cultural genocide and indigenous peoples: A sociological approach, *The International Journal of Human Rights*, 14(6):833-848.
39. Smith, T (2013). Creating a framework for the prosecution of environmental crimes in -international criminal law. In W. Schabas, Y. McDermott and N. Hayes (Eds.). *Companion to International Criminal Law: Critical Perspectives* (pp. 45-62). Farnham, UK: Ashgate

Publishers.

40. Thomas, C (2013). Advancing the Legal Protection of the Environment in Relation to Armed Conflict: Protocol I's Threshold of Impermissible Environmental Damage and Alternatives. *Nordic Journal of International Law*, 82(1), 83-101, <https://doi.org/10.1163/15718107-08201005>
41. Van Uhm, Daan P & Nijman Rick C.C (2022). The convergence of environmental crime with other serious crimes: Subtypes within the environmental crime continuum, *European Journal of Criminology*, Vol. 19(4) 542–561.
42. Walters, R (2014). Organized crime and the environment. In: Bruinsma G and Weisburd D (Eds) *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York: *Springer*.
43. Freeland, Steven (2015). 'Addressing *the Intentional Destruction of the Environment during Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court*', PhD Thesis, Maastricht University.
44. Zhang, L., Xu, M., Chen, H., Li, Y., & Chen, S. (2022). Globalization, green economy and environmental challenges: state of the art review for practical implications. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 870271. [frontiersin.org](https://www.frontiersin.org)

اسناد اعلامیه‌ها

45. Coalition for the ICC, Ukraine is not a state party ... accepted the ICC's jurisdiction under article 12(3) of the Rome Statute, (accessed 2024).
46. <https://www.csis.org/analysis/icc-wants-putin-now>
47. <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>
48. <https://www.unesco.org/en/articles/kakhovka-dam-destruction-us-485-million-needed-recovery-culture-environment-and-education-unesco>
49. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf
50. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf
51. <https://web.archive.org/web/20150225082138/http://www.russian-criminal-code.com/PartII/SectionXII/Chapter34.html>
52. <https://cilexlawschool.ac.uk/wp-content/uploads/2019/09/HQ03-Criminal-Law-Sample-2019.pdf>
53. <https://www.lawteacher.net/lectures/criminal-law/committing-an-offence/mens-rea/>
54. International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction. Press Release, 8 September 2015 and 17 April 2014.
55. Coalition for the ICC, Ukraine is not a state party. accepted the ICC's jurisdiction. Under article 12(3).
56. International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed since 20 February 2014, Press Release ICC-CPI-20150908-PR1146 (8 September 2015).

-
57. International Criminal Court, Ukraine accepts ICC jurisdiction over alleged crimes committed between 21 November 2013 and 22 February 2014, Press Release ICC-CPI-20140417-PR997 (17 April 2014).
  58. Coalition for the ICC, Ukraine is not a state party ... accepted the ICC's jurisdiction under article 12(3) of the Rome Statute, (accessed 2024).
  59. International Criminal Court, Situation in Ukraine – Investigation and Warrants, ICC-01/22 (Office of the Prosecutor).
  60. Protocol I Additional to the Geneva Convention, 1977". Deoxy.org. 1954- 05-14. Retrieved 2011.